

КУЛЬТУРА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ "ВИРІШЕННЯ" НАЦІОНАЛЬНОГО ПИТАННЯ В СРСР

Сурнін В.

Комуністична доктрина, починаючи з перших своїх програмних документів, поставила вирішення національного питання в залежність від успіху соціалістичної революції. І зрозуміло, що СРСР як країна, де вперше був побудований реальний соціалізм, мав обов'язково продемонструвати світові успіхи на тлі національних взаємин.

Однак, як не дивно, тільки через п'ятдесят років після утворення Радянського Союзу Комуністична партія наважилась заявити про "вирішення" національного питання. Причин тут багато, але найважливіших, мабуть, три. По-перше, радянське керівництво досить швидко зрозуміло, що ставити питання вузько, тобто лише як подолання міжнародної ворожнечі, із чого виходили основоположники марксизму, в умовах Росії недостатньо. Більш широким і складним завданням поставала проблема ліквідації успадкованої від самодержавства великої економічної і культурної відсталості національних окраїн від центру. А це - завдання не одного року і не одного десятиліття.

Лише на початку 70-х років, коли політика "вирівнювання" радянських республік дала, як здавалось, певні результати, з'явилась офіційна заява про "повне і остаточне" вирішення національного питання в СРСР. До цього кроку партійне керівництво підштовхувало і те, що 1980 рік був визначений КПРС як кінцева дата побудови "матеріально-технічної бази комунізму". А підійти до цієї межі, не подолавши національного питання, з ідеологічної точки зору було абсолютно неможливо. Це друга причина із тих, про які ми говорили.

І, нарешті, третя. В 1972 р. виповнювалось п'ятдесят років з дня утворення СРСР. Як поведлось уже за радянських часів, таку "круглу" дату треба було відмітити якимось неординарно. І проголошення "вирішення" національного питання в колишній "тюрмі народів" мало надати особливої ваги як урочистій події, так і колективному засновнику федеративної держави - Комуністичній партії.

Безумовно, кожна із п'ятнадцяти союзних республік на той час мала, попри всі обставини, своє неповторне обличчя в економічному і культурному житті Радянського Союзу. Україна, наприклад, посідала почесне місце одного із найбільших постачальників в єдиний народногосподарський комплекс різноманітної

промислової продукції. Вона давала, зокрема, 40% загальносоюзного виробництва сталі, 34% - вугілля і 51% - чавуну; майже повністю забезпечувала загальні потреби в магістральних тепловозах (95%). Однак навіть Україна з натяжкою відповідала тезі про подолання фактичної нерівності націй і народностей в СРСР.

Так, показники промислового зростання України в 70-х роках були нижчими від середніх по Союзу, майже третина промислових виробів в УРСР не досягала встановлених стандартів. Ще далі від проголошеної КПРС "рівності" в економічному розвитку знаходились інші суб'єкти федерації, перш за все республіки Середньої Азії і Казахстан. Вони так і не змогли подолати одностороннього, сировинного характеру розвитку економіки, що призвело до відставання у рівні життя населення майже в два рази в порівнянні з іншими регіонами [1].

Звичайно, всесоюзний перерозподіл коштів у бюджеті на користь слабозвинутих республік дещо виправляв ситуацію. І столичним, як і республіканським статистикам, завдяки маніпуляціям з цифрами вдавалось досить легко приховувати існування фактичної економічної нерівності у міжрегіональному співставленні, оскільки всі основні показники співставлялись із 1913 роком. Але тут існувала, хоча і теоретично, можливість виявити більш-менш об'єктивну картину.

Що стосується культури, то вона в значно меншій мірі піддавалась арифметичним підрахункам. Саме тому, враховуючи строкатість і невисокий рівень суспільної свідомості, цю сферу суспільного життя ідеологічними інстанціями було обрано для демонстрації "розквіту" націй і народностей в СРСР. Однак тверезий аналіз свідчить, що підставою для висунутої у високих кабінетах тези стала лише одна сторона правди, а друга навмисно і ретельно приховувалась.

Візьмемо освіту. В 70-ті роки Україна, як і інші союзні республіки, здійснила перехід до загальної середньої освіти. На середину цього десятиліття було досягнуто практично рівної серед школярів всіх національностей доля старшокласників, в той час як ще в 1950 р. найбільший (у грузинів) і найменший (у молдаванів) показники відрізнялись у 6 разів [2].

Певним досягненням влади було і те, що в 70-х роках значно зменшився розрив між республіками по кількості фахівців з вищою та середньою освітою на 1000 мешканців. В Україні, напри-

лад, за 1965 - 1985 рр. кількість випускників вищої школи зросла з 0,9 млн. до 2,7 млн. чоловік [3]. Разом з тим замовчувалась тенденція до зменшення кількості шкіл з українською мовою навчання. Визнався, але не викликав подиву той факт, що в деяких великих містах, особливо Донецького регіону, вони зовсім зникли. І, напакі, в багатьох населених пунктах внаслідок занедбаності соціальної сфери школи так і не вдалось відкрити: з цієї причини 50% українських сіл не мали шкіл [4].

Єдиним "виправданням" такої ситуації, якщо вдатись до характеристики дій офіційної влади, було твердження про зближення націй і народностей в СРСР, що призвело нібито до появи нового типу історичної спільності людей - радянського народу. Найважливішим атрибутом його стала російська мова, якій було надано статус "засобу міжнародного спілкування".

Сам по собі пошук шляхів до більш ефективного спілкування в умовах багатонаціональної країни є природним. І Західна Європа (зокрема, Швейцарія) демонструє у даному випадку непогані результати. Однак в СРСР цей процес набув з часом ідеологічного характеру. Про це говорить хоча б перелік всесоюзних і міжреспубліканських науково-теоретичних і науково-практичних конференцій, котрі проходили під проводом ідеологічного відділу ЦК КПРС.

Так, в 1956 р. в Ташкенті відбулась перша, через шість років - друга міжреспубліканська, а в 1963 р. - Загальносоюзна конференція, в 1972 р. - Міжнародний симпозіум, в 1975 р. - Загальносоюзна науково-практична конференція з питань вивчення російської мови, а в 1979 році - Загальносоюзна науково-теоретична конференція "Російська мова - мова дружби і співробітництва народів СРСР".

Наслідком мовної політики КПРС стало неухильне збільшення кількості людей неросійської національності, які вільно володіли російською мовою. Якщо в 1970 р. таких було майже 50% від загальної кількості неросійського населення, то в 1979 р. - уже 62%. Відповідна кількість українців збільшилась за даний період на 13,5% і становила в 1979 р. 18 млн. 881 тис. чоловік [5].

Паралельно з цим процесом, який цілком відповідав ідеї "зближення" націй, розгортався процес витискування української мови із деяких важливих сфер культурного життя. Так, між 1969 і 1980 рр. частка журналів, що виходили українською мовою, зменшилася з 45% до 19%; між 1958 та 1980 рр. відсоток книжок, що публікувалися українською мовою, впав з 60 до 24 [6].

Виникли проблеми і в розвитку мистецтва. Хоча кількість театрів в Україні за 1961 - 1985 рр. зросла з 51 до 89, український театр дедалі більше втрачав свою національну особливість. Про це з тривогою говорили українські діячі культури в листах, що надійшли в 1982 р. в ЦК Компартії

України на ім'я члена Політбюро, секретаря ЦК А.С.Капто і зав. відділом культури Б.В.Іваненко.

Виступаючи в червні 1982 р. на Загальносоюзній науково-практичній конференції в Ризі, присвяченій 60-річчю СРСР, досвідчений працівник ЦК Б.Іваненко лише в рожевих фарбах малював розвиток культури України [7]. На відміну від нього, автори листів в ЦК чітко бачили реально існуючі проблеми і звертали на них увагу. Особливо хвилювало їх те, що останніми роками помітно зменшилась питома вага творів українських драматургів в репертуарі театрів. В той же час багато п'єс українських драматургів залишалось поза увагою режисерів. В сумний список, що був надісланий в ЦК КПУ, потрапили 32 найменш відомі українських авторів, серед яких зустрічаємо прізвища І.Драча, Я.Галана, М.Петренко, О.Корнійчука, Ю.Яновського, О.Довженко, Ю.Щербака та інших [8].

Міністерство культури УРСР, купи було переадресовано листи, заповдіяло деяких заходів з метою виправити ситуацію. Але їх ефективність виявилась незначною. Це і не дивно, оскільки міністерство культури України уже довгі роки виступало фактично знаряддям партійної політики, яке, до речі, часто-густо не практиці йшла урозріз своїм офіційним настановам.

Так, незважаючи на "рівноправність" націй і "відсутність" в СРСР національного питання, Компартія України застосовувала дискримінаційних заходів щодо деяких національностей, серед яких були не тільки депортовані в роки Великої Вітчизняної війни народи (наприклад, кримські татари), але і невинні перед лицем державних звинувачень національності. Зокрема, йдеться про євреїв, яким ще з часів М.С.Хрущова на Україні створювали "легке" життя.

Наведемо з цього приводу лише один факт. На початку 1980 р. Союзконцерт порушив перед міністерством культури України питання про гастролі на Україні Єврейського Камерного театру, створеного в Москві за рік до того. Незважаючи на те, що в Україні традиційно проживала велика кількість євреїв (за переписом 1970 р. - 777 тис., за переписом 1979 р. - 634 тис) і їх бажання побачити новий творчий колектив не виходило за межі задоволення культурно-національних потреб, Союзконцерту було відмовлено [9].

Тоді директор Єврейського Камерного театру Ю.Б.Шерлінг письмово звернувся 3.09.1981 р. по допомогу на ім'я першого секретаря ЦК Компартії України В. Щербицького. Однак і тут не зустрів підтримки. Автору листа було роз'яснено, що гастролі керованого ним театру передбачені на 1984 рік, а тому вносити якісь поправки в існуючий план "немає потреби" [10].

Звичайно, такі дії аж ніяк не сприяли зростанню авторитету КПРС, яка оголосила дружбу народів СРСР "найбільшим надбанням соціалізму" і виступала як гарант її збереження.

На протязі кількох десятиліть КППРС успішно "охороняла" дружбу народів СРСР від різних ворогів, особливо від "зазіхань" буржуазної пропаганди. Витримав цей історичний феномен і надзвичайні випробування під час навали фашистської Німеччини. Але виявився цілком безпорадним під тиском Ідеології Інтернаціоналізму, яка на перше місце висувала міфічні "загальні класові Інтереси", а національне відкидала як щось другорядне.

В умовах Радянського Союзу політика інтернаціоналізму призвела до уніфікації національного життя і посилення в культурі кожного народу питомої ваги радянського, що розцінювалось "зверху" як тенденція до зближення. Однак це був насправді далеко не стихійний процес, а заздалегідь визначена лінія. Про це свідчить навіть така рухлива і специфічна сфера культури, як художня самодіяльність.

З одного боку, завдяки підтримці партійних організацій художня самодіяльність в Україні набула масового характеру. Кількість її учасників за 70-ті рр. збільшилась майже на третину і досягла в 1982 р. 7 млн. чоловік. Проявом народної ініціативи і потягу людей до культури стала зростаюча різноманітність творчих колективів, чисельність яких досягла 213 тис. [11.]

Разом з тим, і художня самодіяльність не залишилась осторонь ідеологічного впливу. Стан її розвитку неодноразово розглядався навіть на рівні Політбюро ЦК КП України. Так, в березні 1972 р. Політбюро розглянуло питання про ідейно-політичну роботу серед населення Закарпатської області, де йшлося, зокрема, і про недоліки в розвитку художньої самодіяльності. Головним зауваженням з боку вищого партійного керівництва стало те, що в репертуарі художніх колективів переважала, як зазначалося у прийнятій постанові, "етнографічно-розважальна тематика" [12].

Якщо перекласти це не звичайну мову, то стане зрозумілим, що самодіяльні артисти, не обтяжені високою політикою, виконували такі пісні і танці, які були традиційними для закарпатців. Вони зберегли їх, незважаючи на відірваність упродовж багатьох століть від основного українського етносу. А тепер з'ясувалось, що це зовсім "не те".

ЛІТЕРАТУРА

1. Див.: Матеріали Пленума Центрального Комітета КПСС, 5-7 фебр. 1990 г. - М., 1990. - С. 35.
2. Правда. - 1982. - 9 липня.
3. Король В. Історія України. - К., 1995. - С. 208.
4. Там же. - С. 203.
5. Численность и состав населения СССР: По данным Всесоюзной переписи населения 1979 г. Статистический сборник. - М., 1965. - С. 103.
6. Субтельний Орест. Україна: історія. - К., 1991. - С. 452.
7. Див.: Культура єдиного советского народа. - М., 1982. - С. 65-72.
8. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі - ЦІАГОУ). - Ф.1, оп. 32, од. зб. 1838, арк. 27-28.
9. Там же. - Ф.1, оп. 32, од. зб. 1723, арк. 20.
10. Там же.

"Справжні" партійні орієнтири для учасників художньої самодіяльності визначив від імені ЦК КПУ зав. відділом пропаганди і агітації ЦК І.З.Орел, виступаючи у квітні 1972 р. на пленумі Закарпатської обласної партійної організації. В репертуарі будь якого художнього колективу, повчав він, центральне місце повинно належати "радянському мистецтву, пропаганді пісенної та музичної творчості братських народів, українського радянського мистецтва" [13].

Виконання прийнятої на Політбюро постанови було взято під контроль, і через 10 років після того до питання про розвиток художньої самодіяльності на Закарпатті повернувся Секретаріат ЦК КПУ. Напередодні 60-річчя з дня утворення СРСР він констатував вкрай занедбаний стан розвитку художньої самодіяльності в Ужгороді. Якщо раніше обласний центр славився своїми художніми колективами, то в 1982 р. тут на 1000 чоловік населення припадало утроє менше учасників, ніж в середньому по республіці [14].

Звичайно, це лише констатація факту. Щодо причин, які привели до нього, то вони полягають передусім у партійному втручанні в таку тонку і делікатну справу, як художня культура, духовне життя. Намагання керувати ним знецінило національний аспект творчої ініціативи людей і породило їх байдужість до формальної справи, в яку дедалі більше перетворювалась художня самодіяльність.

Отже, "вирішення" національного питання в СРСР слід розглядати, на нашу думку, перш за все як ідеологічний міф, а не реальний факт життя і міжнародного спілкування. Під тиском ідеології інтернаціоналізму, яка стала знаряддям партійної політики, культурне життя в Україні 70-80-х рр. знаходилося під впливом двох найважливіших і багато в чому суперечливих факторів.

З одного боку, зростали показники загальноосвітнього рівня, що виводило Україну в число передових країн світу. З іншого, культурне життя збідніло з точки зору втілення національного. А це суперечило вже потребам державотворення, яке має спиратися на зростаючу національну свідомість.

11. Союз нерушимый: Справочник. - М., 1982. - С. 94.
12. ЦДАГОУ. - Ф.1, оп. 10, од. зб. 1098, арк. 19.
13. Державний архів Закарпатської області. - Ф.1, оп 6, од.зб. 542 арк. 125.
14. ЦДАГОУ. - Ф.1, оп. II, од.зб. 544, арк. 1.

SUMMARY

Culture of Ukraine in the context of "solution" of a national problem in the USSR

Surnin V.

Based on the utilisation of new publications and archival materials, on the grounds of modern historical thinking the author investigated complicated processes of national cultural development of Ukraine in 70-80-ies in the structure of the USSR.